

ПОЛІТОЛОГІЯ І ПРАВО

С. В. Перегуда,
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політичних наук,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАД ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Політичний плюралізм передбачає певне співвідношення між органами публічної влади. Отже, соціологічний і культурологічний підходи недостатні для його вивчення та мають бути доповнені інституційними. Об'єктом дослідження є плюралістична політична система, предметом – розвиток інститутів публічної влади у 1990-ті рр. як чинник становлення політичного плюралізму в Україні. Методологічна основа – неoinституціоналізм, зокрема історичний інституціоналізм.

У результаті дослідження з'ясовано, що ключовий вплив на становлення політичного плюралізму мали три інституційні компроміси 1990-х рр. Було збережено значну роль парламентаризму, зміцнено «подвійний центр» виконавчої влади, організаційно розмежовано місцеве державне управління та самоврядування, створено систему стримувань і противаг. Результати роботи можуть бути використані під час вивчення інституційного чинника політичного плюралізму та розробки проектів законів щодо зміцнення плюралістичної демократії.

Ключові слова: політичний плюралізм, політичні інститути, парламентаризм, Президент, виконавча влада, місцеві державні адміністрації, місцеве самоврядування, компроміс.

Y. V. Perehuda,
*Doctor of Political Science, Docent,
Chief of the Department of Political Science, Kyiv National University of Construction and Architecture*

THE INSTITUTIONALIZATION OF THE STATE AND LOCAL AUTHORITIES AS A FACTOR OF THE POLITICAL PLURALISM

Political pluralism presumes a certain correlation between the public authorities. Consequently the sociological and cultural approaches are insufficient in the studying of the political pluralism and should be complemented by institutional approaches. The pluralistic political system is the object of the research. The development of institutions of public power in the 1990s as a factor of political pluralism in Ukraine is the subject of the research. The methodological basis is Neoinstitutionalism, in particular, the historical institutionalism.

It was founded that three institutional compromises in 1990s influenced on the development of a pluralistic political system. There were the preservation of the significant role of parliamentarism, the strengthening of the «double center» of executive power, the organizational division of local governance and self-governance, the creation of the system of checks and balances. The results can be used in the study the institutional factor of political pluralism and for development drafts laws to strengthen the pluralist democracy.

Key words: political pluralism, political institutions, the parliamentarism, the President, the executive power, local state administrations, local self-government, compromise.

Е. В. Перегуда,
доктор политических наук, доцент,
заведующий кафедрой политических наук,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И МЕСТНОЙ ВЛАСТЕЙ КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОГО ПЛЮРАЛИЗМА

Политический плюрализм предполагает определенное соотношение между органами публичной власти. Поэтому социологический и культурологический подходы недостаточны при его изучении и должны быть дополнены институциональными. Объект исследования – плюралистическая политическая система, предмет – развитие институтов публичной власти в 1990-х гг. как фактор становления политического плюрализма в Украине. Методологическая основа – неoinституционализм, в частности исторический институционализм.

В результате исследования выяснено, что ключевое влияние на становление плюралистической политической системы имели три институциональных компромисса 1990-х гг. Была сохранена значительная роль парламентаризма, укреплен «двойной центр» исполнительной власти, организационно разделены местное государственное управление и самоуправление, создана система сдержек и противовесов.

Результаты работы могут быть использованы при изучении институционального фактора политического плюрализма и разработке проектов законов относительно укрепления плюралистической демократии.

Ключевые слова: политический плюрализм, политические институты, парламентаризм, Президент, исполнительная власть, местные государственные администрации, местное самоуправление, компромисс.

Постановка проблеми. Політичний плюралізм – важлива характеристика розвитку сучасної України. На розробку та реалізацію політики, розвиток країни у цілому впливають численні угруповання. Спроби розбудувати елементи авторитарного режиму закінчуються відстороненням ініціаторів від влади, про що свідчать події 2010–2014 рр. Більше того, ці спроби не здатні знищити «кланового плюралізму» в середовищі навіть тієї сили, яка є провайдером авторитарних тенденцій.

Найчастіше під політичним плюралізмом мають на увазі «принцип соціально-політичного життя, який передбачає вільне співіснування різних ідеологічних течій, партій, політичних та громадських організацій, рухів, а також багатоманітність форм політичної діяльності та виразу політичних інтересів» [19]. Безумовно, його передумови складаються в соціальній сфері. Але важливим чинником його становлення є розвиток політичних інститутів.

Вивчення інституційних засад політичного плюралізму дає змогу прогнозувати законодавчі та організаційні дії щодо подальшого зміцнення політичного плюралізму. Для цього необхідно також аналізувати історію формування інститутів влади, яка зумовила становлення плюралістичної політичної системи.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми. У різних контекстах політичному плюралізму присвячено багато наукових праць. Авторитетним його теоретиком є Р.Даль [27]. Значну увагу йому приділяли, зокрема, в Росії [18 ; 22]. В Україні останнім часом з'явилися ґрунтовні дослідження політичного плюралізму як явища. Особливо слід виділити праці М.Остапенко [16]. Але політичний плюралізм в Україні досліджували переважно крізь призму соціальної структури, плюралізму еліт, політичної культури. Це важливі аспекти, але вони, на нашу думку, недостатні.

Не можна говорити, що інституційні аспекти плюралізму не вивчали зовсім. В.Горбатенко пише, що він є «наслідком конституційно визначених прав та свобод людини і громадянина, таких як свобода думки і слова, свобода світогляду і віросповідання, право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, право на участь в управлінні державними справами» [3, с. 578]. Але переважно дослідники залишаються в парадигмі, яка виражена в назві однієї зі статей – «Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави: європейський досвід» [2].

Натомість зворотний зв'язок, те, як державні інститути впливають на розвиток плюралізму, вивчається дотично. М.Остапенко до інституційних індикаторів плюралізму відносить «групи, партії, партійну систему» [15, с. 35]. Але групи – це не

лише партії, а й органи влади, індивіди, які задіяні в їх функціонуванні. На це наштовхує й аналіз етапів розвитку теорії плюралізму. Адже постнеоплюралізм поєднує індивідуальну свободу і груповий інтерес [16, с. 5–6].

Тому, як пишуть деякі дослідники, «поняття політичного плюралізму пов'язане з уявленням про те, що політична влада поділена між різними органами, які обмежують дії один одного» [20, с. 122]. Ідеться про відносини не лише між партіями, а й між органами державної влади. Більше того, плюралістична система «тяжкіє» не лише до «плюралізації центрів влади», а й децентралізації [21, с. 419–420]. Відтак ідеться й про взаємодію центру та регіонів.

Орієнтиром цього дослідження є неінституціоналізм. Інституційні дослідження нині поширені в Україні. Варто назвати монографію «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності», праці Ю.Левенця, В.Ребкала, Л.Шкляра, Л.Бунецького та ін. Неінституціоналізм тлумачить інституції як обмежувальні рамки політичних відносин [29, с. 97]. Р.Даль визначає демократичний процес як конкуренцію за чіткими і відомими правилами еліт та політичної участі у виборах, референдумах, масових акціях тощо мас [4, с. 225]. У неінституціоналізмі виокремлюють різні підходи. Важливим для цієї статті є історичний інституціоналізм, який виходить із залежності суспільного розвитку від початкового вибору, але зосереджується й на змінах у «критичні моменти» [28, с. 942].

Мета статті – дослідити, як становлення інститутів державної влади на національному та регіональному рівнях вплинуло на розвиток плюралістичної політичної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір траєкторії суспільного розвитку України відбувався в 1990–ті рр. Рушійною силою перетворень була бюрократія, яка прагнула конвертувати адміністративні позиції в економічні та інші переваги. Вона озброїлася ліберальними гаслами приватної власності, ринку, поділу влади. Це зумовило появу інститутів Президента, парламентаризму, уряду, місцевого самоврядування.

Причиною введення посади Президента дослідники називали «прагнення керівництва КПУ і ВР УРСР ... інституційно забезпечити свої позиції у владі» [11, с. 69]. Президент став главою держави і виконавчої влади, гарантом прав і свобод людини, державного суверенітету, Головнокомандувачем, вносив до парламенту кандидатуру Прем'єр-міністра, робив подання про його звільнення, подавав кандидатури ключових міністрів, призначав на інші посади в уряді та звільняв із них, створю-

вав і ліквідував органи виконавчої влади [6]. Але ця модель подобалась не всім силам. Багато законодавців прагнули обмежити владу Президента. Тому Верховна Рада України (далі – ВРУ) не дала йому права одноосібно формувати уряд.

Суперечливою була й модель уряду [9]. Він був у «подвійній залежності» від ВРУ та Президента. Разом з тим, хоча Президент очолював виконавчу владу, існувала й посада Прем'єра. Суперечливими були й відносини між Прем'єром та іншими членами уряду. Адже на склад Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) впливали Президент, керівництво ВРУ, фракції, депутати, економічні групи.

Суперечливість моделей органів влади була зумовлена специфікою політичних процесів. Соціальна структура швидко змінювалась, партійна система лише почала формуватись. Партії ще «не стали головними осередками, де акумулюється політичний потенціал» [13, с. 35]. За цих умов перевагу, на думку дослідників, мав Президент [12, с. 68], який заповнював вакуум керівництва після заборони КПУ та прагнув установити контроль, у тому числі і над урядом. Але зробити це було складно, зокрема, після призначення Прем'єром Л.Кучми. Уряду надали повноваження з видання декретів, але водночас зберегли «указні повноваження» Президента.

У сфері місцевого управління ситуація була ще складнішою. У радянські часи діяли місцеві ради, які під визначення органів самоврядування підпадали формально, адже виконкоми рад підпорядковувалися по вертикалі до Ради міністрів. Керівники ВРУ були зацікавлені зберегти вертикаль рад, надати їм та виконкомам повноваження державної влади. Але ліберальні гасла передбачали розмежування держуправління та самоврядування. Тому закон про місцеві ради 1990 р. був суперечливим, звільняв ради від функцій держуправління і водночас розглядав їх як децентралізовану виконавчу владу [10, с. 307]. Крім того, у 1992 р. впровадили поняття регіонального самоврядування – на рівні областей та районів [5], що ще більше заплутало ситуацію.

Але обрання Президента створило умови для змін у системі місцевого управління. З особистих інтересів він виступав проти вертикалі рад та за розмежування держуправління і місцевого самоврядування. У 1992 р. прийняли закон про створення місцевих держадміністрацій (далі – МДА) на чолі з представниками Президента в областях, районах, Києві та Севастополі [7]. На цих рівнях ліквідували виконкоми рад.

Зазначене не знімало суперечності в місцевому управлінні. МДА були органами виконавчої влади, але підпорядковувалися лише Президенту. Не бажаючи брати всю відповідальність, Президент увів

подвійне підпорядкування МДА. Його представники призначалися за поданням Прем'єра і погодженням із радами, а звільнялися – за поданням Прем'єра [26]. Це ще більш посилювало протиріччя, зокрема у зв'язку з протистоянням Президента і Прем'єра.

Наступним чинником міжрівневої взаємодії стала реформа 1994 р. [8]. На тлі кризи та невдоволення населення владою ВРУ скасувала інститут МДА, головними посадовими особами адміністративно-територіальних одиниць зробила голів рад, яких обирало населення, відновила виконкоми. Повноваження МДА передали головам рад і виконкомам. Вони були підзвітні та підконтрольні уряду, головам та виконкомам рад вищого рівня.

На перший погляд, реформа зруйнувала єдність управління. Уряд не мав реальних важелів впливу на ради та виконкоми. Але єдності не було й у 1992–1993 рр. Тому проблема подолання протиріч перебувала в політичній площині.

Частково її було розв'язано у 1994 р. Новий Президент інтенсифікував реформи. Для цього він був зацікавлений у збільшенні повноважень. Це було закладено в Конституційному Договорі та Конституції 1996 р.

«Проштовхуючи» їх через ВРУ, Президент вдався до «шантажу». Спочатку він, враховуючи відсутність голосів для прийняття закону про владу, оголосив плебісцит про довіру Президенту і ВРУ, а потім виніс на референдум проект Конституції. Реакція була миттєвою. ВРУ проголосувала за підписання Конституційного договору, а через рік ухвалила Конституцію, відкоригувавши президентський проект. Відтак, по-перше, влада була позбавлена «вірусу» апеляцій Президента до народу. Згодом Конституційний Суд України виніс вердикт, що підсумки референдумів імплементує саме ВРУ. Це відіграло роль у 2000 р., коли ВРУ не стала імплементувати результати референдуму, які могли схилити баланс політичної системи в бік Президента, та у 2004 р., коли влада не змогла наважесні змінити Конституцію.

По-друге, Конституцію та Конституційний договір ВРУ затвердила в компромісному вигляді. Так, за останнім Президент отримав право без згоди ВРУ призначати Прем'єра. Але в проекті закону про владу пропонували скасувати цю посаду. ВРУ зберегла її і «поховала» ідею президентської республіки. Наслідком цього компромісу став «подвійний центр» виконавчої влади, що зумовив подальші процеси, включно реформу 2004 р.

Урешті, це призвело до зміни президентської та урядової моделей у Конституції. Посаду Президента вивели за межі виконавчої влади, вищим органом якої став КМУ. Призначення Президен-

том Прем'єра обмежили згодою ВРУ, членів КМУ – поданням Прем'єра. ВРУ мала право висловити уряду недовіру, що означало його відставку.

Деякі правознавці вважають, що за «біцефальності» виконавчої влади Прем'єр не є самостійною політичною фігурою [14, с. 218]. Дійсно, напрями політики уряду визначав Президент. Але засади внутрішньої та зовнішньої політики визначала ВРУ, яка давала згоду й на призначення Прем'єра. Отже, останній, як й інші актори, впливали на визначення політики уряду. Водночас уряд мав реалізовувати політику Президента, але міг, публічно йому не опонуючи, вести свою лінію.

Указаний компроміс 1995 р., статус Прем'єра як голови КМУ давали йому шанс на формування, хоча б частково, своєї команди. У 1990-х рр. вплив на це мав низький рівень структурування політикуму. Ситуація змінилася наприкінці 1990-х рр. Кристалізувалися політгруповання, які встановили контроль над секторами економіки, претендували на збільшення політичного впливу, обрали партії своїм інструментом. Тому Прем'єр мав конкурентів серед інших партій.

Ця конкуренція відіграла роль у процесі реакції влади на кризові прояви в держуправлінні, які зростали внаслідок реформ. Перед владою поставали нові завдання – залучення інвестресурсів, переорієнтації на інституційні реформи, але система влади, сформована у 1994–1996 рр., не була «в стані продуктивно виявляти в процесі реформ громадські сили» [1, с. 164]. Спроба провести адміністративну реформу не поліпшила ситуацію. Стало зрозумілим, вона не буде ефективною без політичної реформи в цілому. Першим кроком до цього стало запровадження змішаної системи на виборах ВРУ 1998 р.

Регіональна реформа 1994 р. суперечила інтересам новообраного Президента. Відновлюючи вертикаль влади, він регламентував виконання органами самоврядування делегованих повноважень. Але важелів впливу на голів рад він не мав. Конституційний договір реанімував МДА та ліквідував виконкоми. Установили, що Президент створює МДА, призначає та звільняє їх голів, скасовує їх акти. На нижчих від району рівнях повноваження виконавчої влади делегували головам міських, сільських, селищних, районних у містах рад та їх виконкомам. Із питань їх здійснення вони підпорядковувалися Президенту, КМУ та МДА вищого рівня.

Але суперечності залишилися. Президент мав призначати головами МДА осіб, яких обрали головами рад. Серед останніх було багато опонентів реформ. З іншого боку, оскільки КМУ мав координувати МДА, «біцефальність» виконавчої влади теж вносила суперечності. Модель «подвійного центру»

лишилась і в Конституції, яка визначила, що голови МДА відповідальні перед Президентом та КМУ.

На політичну систему вплинув ще один інституційний компроміс. У законі про владу і на початку конституційного процесу Президент наполягав на ліквідації обл- та райрад. На його думку, місцеве самоврядування реалізується на рівні населених пунктів, органами ж управління на вказаних рівнях мали бути держадміністрації. Визначення самоврядування в Конституції відповідало баченню Президента. Але ВРУ не погодилась на ліквідацію рад. Зробили поступку, що ради не створюють виконкоми, а делегують повноваження МДА. Але вони впливали на МДА, зокрема, через право висловлювати недовіру їх головам. Так заклали основу для впливу на МДА розкладу сил у радах.

Цікаво порівняти ситуацію в Україні з Білоруссю, де голів місцевих виконавчо-розпорядчих органів призначає Президент та затверджують ради. Але якщо вони двічі не погодяться з поданими кандидатурами, наступна, яку він призначить, не потребує санкції ради. Отже, держуправління та місцеве самоврядування організаційно не відокремлені за домінування Президента. В Україні вони не просто відокремлені, а й створені взаємні противаги, тому розв'язання суперечностей лежить у політичній площині.

Це зумовило партизацію МДА. Хоча більшість «губернаторів» була безпартійною, серед них наприкінці 1990-х рр. були представлені всі великі партії – НДП, Аграрна, СДПУ(о), Народний рух, Ліберальна. Більше того, у 1998 р. Президент заявив, що найближчим часом не буде терпіти безпартійних «губернаторів». Але у 2000 р. він застеріг проти «штучного стимулювання формування партійних структур», а керівники облادміністрацій, зокрема партійні, спрямували лист до Президента про недоцільність перебування у партіях глав місцевої влади та самоврядування [24, с. 4]. СДПУ(о) та НДП протестували проти «антиконституційного втручання у права і законні інтереси громадян» [24, с. 5], але інші партії публічно їх не підтримали. Це пояснювалося тим, що департизація була спрямована не стільки на аполітичність МДА, скільки на боротьбу зі СДПУ(о).

Про тенденції до партизації свідчило й обрання у 1998–2000 рр. «губернаторів» головами облрад. Нова її хвиля припала на 2002–2004 рр. і була пов'язана з політреформою, створенням більшості у ВРУ. До переліку посад, які розподілялися між фракціями, внесли й посади «губернаторів». Ця хвиля була пов'язана й з тим, що Адміністрацію Президента очолив лідер СДПУ(о).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у процесі розбудови державної влади

ключовий вплив на становлення плюралістичної політичної системи мали три компроміси 1995–1996 рр. По-перше, відмова від прямої апеляції Президента до народу і збереження значної ролі парламентаризму. По-друге, посилення «подвійного центру» виконавчої влади. По-третє, організаційне відокремлення місцевого держуправління та самоврядування, збереження обласних та районних рад, створення системи стримувань і противаг.

Список використаних джерел

1. Бунецький Л. Л. Трансформування інституційної системи політичних відносин та влади в державах пострадянського простору (на прикладі України) / Л. Л. Бунецький // Вісн. Київ. Нац. ун-ту. – 2007. – № 84–86. – С. 162–165.
2. Гонюкова Л. Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави: європейський досвід / Л. Гонюкова // Вісн. НАДУ. – 2009. – № 3. – С. 195–201.
3. Горбатенко В. П. Плюралізм / В. П. Горбатенко // Політологічний словник / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – С. 578.
4. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.
5. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування»: Закон України від 26 берез. 1992 р. № 2234–XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 28. – Ст. 387.
6. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України: Закон України від 14 лют. 1992 р. № 2113–XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 271.
7. Про Представника Президента України: Закон України від 5 берез. 1992 р. № 2167–XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.
8. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: Закон України від 3 лют. 1994 р. № 3917–XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144.
9. Про утворення Кабінету Міністрів Української РСР: Закон Української РСР від 18 квіт. 1991 р. № 980–XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 230.
10. Коваленко А. А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія та практика: [монографія] / А. А. Коваленко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 512 с.
11. Кордун О. О. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: монографія / О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленко; за заг. ред. О. О. Кордуна. – К.: МАУП, 2000. – 248 с.
12. Соціально-політична ситуація в Україні на кінець 1992 року: стан і тенденції розвитку / В. Г. Кремень, П. К. Ситник, М. Д. Міщенко, В. С. Небоженко // Політолог. читання. – 1993. – № 1. – С. 54–89.

Подальші дослідження передбачають аналіз впливу інституційних суперечностей, створених цими компромісами, на політичну систему, поступового вичерпання їх потенціалу, характеру впливу політреформи на становлення плюралістичної політсистеми. Окрема тема – роль інституційних реформ у співвідношенні тенденцій до елітної демократії та демократії участі, суперечності між якими призвели до кривавих подій 2013–2014 рр.

References

1. Bunets'kyi, L. L. (2007). Transformuvannya instytutsiynoyi systemy politychnykh vidnosyn ta vlyady v derzhavakh postradyans'koho prostoru (na prykladi Ukraini) [The transformation of the institutional system of political relations and the authorities in the post-Soviet states (in the case of Ukraine)]. The Journal «Visnyk Kyivs'koho Natsional'noho universytetu», 84–86, 162–165.
2. Honyukova, L. (2009). Politychnyy plyuralizm yak umova rozvytku demokratychnoyi derzhavy: yevropeys'kyy dosvid [Political pluralism as a condition of democracy: the European experience]. The Journal «Visnyk Nacionalnoi akademii dergavnogo upravlinnya pri Presidentovi Ukrainy», 3, 195–201.
3. Horbatenko, V. P. (2005). Plyuralizm in: Politolohichnyy slovnyk [Political dictionary]. Holovatyy, M. F., Antonyuk, O. V., ed. Kyiv, MAUP, p. 578.
4. Dahl, R. (2003). Demokratsiya i eyo krytyky [The Democracy and its critics]. Moscow, ROSSPEN. 576 p.
5. Zakon Ukrainy (1992a). «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayins'koyi RSR «Pro mistsevi Rady narodnykh deputativ Ukrayins'koyi RSR ta mistseve samovryaduvannya» [The Law of Ukraine Amending the Law of Ukrainian SSR About the local soviets of the people deputies and local self-government] 26th March 1992 № 2234–XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [News of the Verkhovnaya Rada of Ukraine], 28, 387.
6. Zakon Ukrainy (1992b). «Pro vnesennya zmin i dopovnen' do Konstytutsiyi (Osnovnoho Zakonu) Ukrainy» [The Law of Ukraine Amending the Constitution of Ukraine] 14th February 1992 № 2113–XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [News of the Verkhovnaya Rada of Ukraine], 20, 271.
7. Zakon Ukrainy (1992c). «Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy» [The Law of Ukraine About the Representative of the President of Ukraine] 5th March 1992 № 2167–XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [News of the Verkhovnaya Rada of Ukraine], 23, 335.
8. Zakon Ukrainy (1994). «Pro formuvannya mistsevykh orhaniv vlyady i samovryaduvannya» [The Law of Ukraine About the Formation of the Local Authorities and Self-government] 3rd February 1994 № 3917–XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [News of the Verkhovnaya Rada of Ukraine], 22, 144.
9. Zakon Ukrayins'koyi RSR (1991). «Pro utvorennya Kabinetu Ministriv Ukrayins'koyi RSR» [The Law of Ukrainian SSR About the Creation of The Cabinet

13. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року) / В. Г. Кремень, Є. Г. Базовкін, М. Д. Міщенко та ін. // Політолог. читання. – 1994. – № 1. – С. 22–73.
14. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади / М. І. Ославський. – К. : Знання, 2009. – 216 с.
15. Остапенко М. А. Політичний плюралізм: багатогранність змісту / М. А. Остапенко // Політ. менеджмент. – 2011. – № 6. – С. 29–36.
16. Остапенко М. А. Політичний плюралізм як ціннісна основа демократичного суспільства : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / Остапенко М. А. ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2013. – 36 с.
17. Остапенко М. А. Теорія політичного плюралізму: від Р. Дала до сьогодні / М. А. Остапенко // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова ; відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 9. – С. 3–8. – (Серія 22).
18. Парникель Ю. Л. Политический плюрализм в современном российском обществе: социальные условия становления : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 [Электронный ресурс] / Парникель Ю. Л. – М., 2003. – 21 с. – Режим доступа : <http://www.disserscat.com/content/politicheskii-plyuralizm-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve-sotsialnye-usloviya-stanovleni>
19. Погорельский Д. Е. Плюрализм политический : политолог. словарь-справочник [Электронный ресурс] / Д. Е. Погорельский, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов. – Ростов-н/Д : Наука-Спектр, 2008. – Режим доступа : http://politics_reference.academic.ru/310/ПЛЮРАЛИЗМ_ПОЛИТИЧЕСКИЙ
20. Плюрализм политический // Политология : энцикл. сл. / под ред. Ю. И. Аверьянова. – М., 1993. – С. 122.
21. Плюрализм политический // Філософія політики : корот. енцикл. слов. / авт.-упоряд. : Андрущенко В. П. та ін. – К. : Знання України, 2002. – С. 419–420.
22. Политический плюрализм: история и современные проблемы : межвуз. сб. / под ред. Л. В. Сморгунова. – СПб. : Изд. СПбГУ, 1992. – 120 с.
23. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / [О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.]; гол. ред. В. М. Литвин. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
24. Про деякі аспекти нової ініціативи «департизації влади» // Інформаційно-аналітичний огляд Фонду «Співдружність». – 2000. – № 30. – С. 4–7.
25. Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. – К. : Вид-во НАДУ ; Міленіум, 2003. – 172 с.
26. Про внесення доповнень і змін до пункту 6 Положення про місцеву державну адміністрацію : Указ Президента України від 12 трав. 1993 р. № 168/93 // Уряд. кур'єр. – 1993. – 15 трав. – № 70.
27. Dahl R. Dilemmas of Pluralist Democracy. *Autonomy vs Control* / R. Dahl. – New Haven & London. Yale University Press. – 1982. – 229 p.
28. Ministries of Ukrainian SSR] 18th April 1991 № 980–XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR* [News of the Verkhovna Rada of Ukraine], 19, 230.
10. Kovalenko, A. A. (2002). *Rozvytok vykonavchoyi vlady v Ukraini na suchasnomu etapi : teoriya ta praktyka : [monohrafiya]* [The Present Development of Executive Power in Ukraine : the Theory and Practice]. Kyiv, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy [Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine], 512 p.
11. Kordun, O. O., Vashchenko, K. O., Pavlenko, R. M. (2000). *Osoblyvosti vykonavchoyi vlady v postradyans'kii Ukraini* [The Features of Executive Power in post-Soviet Ukraine]. Ed. Kordun, O. O. Kyiv, MAUP, 248 p.
12. Kremen', V. H., Sytnyk, P. K., Mishchenko, M. D., Nebozhenko, V. S. (1993). *Sotsial'no-politychna sytuatsiya v Ukraini na kinets' 1992 roku: stan i tendentsiyi rozvytku* [The socio-political situation in Ukraine at the end of 1992 : Status and trends]. *Politolohichni chytannya* [Political Reading], 1, 54–89.
13. Kremen', V. H., Bazovkin, Ye. H., Mishchenko, M. D., Nebozhenko, V. S., Sytnyk, P. K. (1994). *Sotsial'no-politychna sytuatsiya v Ukraini: stan i tendentsiyi rozvytku (seredyna 1993 roku)* [The socio-political situation in Ukraine : Status and trends (mid 1993)]. *Politolohichni chytannya* [Political Reading], 1, 22–73.
14. Oslavs'kyy, M. I. (2009). *Vykonavcha vlada v Ukraini : orhanizatsiyno-pravovi zasady* [The executive power in Ukraine: organizational and legal framework]. Kyiv, Znannya, 216 p.
15. Ostapenko, M. A. (2011). *Politychnyy plyuralizm : bahatohrannist' zmistu* [Political Pluralism: the Diversity of Content]. *Politychnyy menedzhment* [Political Management], 6, 29–36.
16. Ostapenko, M. A. (2013). *Politychnyy plyuralizm yak tsinnisna osnova demokratychnoho suspil'stva* [Political pluralism as the foundation value of a democratic society]: avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.03. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova [National Pedagogical Dragomanov University]. Kyiv, 36 p.
17. Ostapenko, M. A. (2012). *Teoriya politychnoho plyuralizmu: vid R. Dalya do s'ohodennya* [The theory of political pluralism: from R. Dahl to present]. *Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova* [Political Science and Methods of Teaching of the Social and Political Sciences : Science magazine of the National Pedagogical Dragomanov University]. Ser. 22. Babkina, O. V., ed. Kyiv, Vydavnytstvo Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova [National Pedagogical Dragomanov University Publishers], 9, 3–8.
18. Parnykel', Yu. L. (2003). *Polytycheskyy plyuralizm v sovremennom rossiyskom obshchestve: sotsyal'nye usloviya stanovleniya* [Political Pluralism in Contemporary Russian Society: the Social Conditions of Formation] [Elektronnyy resurs] : avtoref. dyss. ... d-ra polyt. nauk : 23.00.02. M., 21 p. – Rezhym dostupu : <http://www.disserscat.com/content/politicheskii-plyuralizm-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve-sotsialnye-usloviya-stanovleni>.

28. Hall P. A. Political science and the four new institutionalism / P. A. Hall. – *Political Studies*, (XLIV). – 1996. – P. 936–957.
29. North D. C. Institutions. *The Journal of Economic Perspectives* / D. C. North. – Vol. 5 (1). – 1991. – P. 97–112.
19. Plyuralyzm polytycheskyy [Political Pluralism]. In : Pohoreliy, D. E., Fesenko, V. Yu., Fylyppov, K. V. (2008). *Polytolohycheskyy slovar'–spravochnyk* [Political dictionary, handbook] [Elektronnyy resurs]. Rostov-na-Donu : Nauka-Spektr. – Rezhym dostupu : http://politics_reference.academic.ru/310/ПЛЮРАЛИЗМ_ПОЛИТИЧЕСКИЙ.
20. Plyuralyzm polytycheskyy [Political Pluralism]. In : Aver'yanov, Yu. Y., ed. (1993). *Polytolohyya : entsyklopedycheskyy slovar'* [Encyclopedic Dictionary of Political Science]. M. – p. 122.
21. Plyuralizm politychnyy [Political Pluralism]. In : Andrushchenko, V. P. ta in. (2002). *Filosofiya polityky : Korotkyy entsykl. Slovnyk* [The Political Philosophy : Short Encyclopedic Dictionary]. Kyiv, Znannya Ukrainy, 419–420.
22. Smorhunov, L. V. (1992). *Polytycheskyy plyuralyzm : istoryyya i sovremennyye problemy : Mezhvuzovskyy sbornyk* [Political Pluralism : the History and the Contemporary Problems : Interuniversity Collection]. SPb, Yzd. SPbHU, 120 p.
23. Arkusha, O. H., Bila, S. O., Verstyuk V. F. ta in. (2008). *Politychna systema dlya Ukrainy : istorychnyy dosvid i vyklyky suchasnosti* [The Political System for the Ukraine : Historical Experience and the Challenges of Modernity]. Ed. Lytvyn, V. M. Kyiv, Nika–Tsentr, 988 p.
24. (2000). *Pro deyaki aspekty novoyi initsiatyvy «departyzatsiyi vlady»* [About Some Aspects of the New Initiative of the departization of the Authorities]. *Informatsiyno-analitychnyy ohlyad Fondu «Spivdruzhnist'»* [The Informational and Analytical Bulletin of the Commonwealth Fund], 30, 4–7.
25. Rebkalo, V. A., Shklyar, L. Ye. (2003). *Politychni instytuty v protsesi reformuvannya systemy vlady* [Political institutions in the process of reforming of the system of governance]. Kyiv, Vyd-vo NADU [National Academy of Public Administration under the President of Ukraine Publishers]; Milenium, 172 p.
26. Ukaz Prezydenta Ukrainy (1993). «Pro vnesennyya dopovnen' i zmin do punktu 6 Polozhennyya pro mistsevu derzhavnu administratsiyu» [The President of Ukraine Decree About Amending the paragraph 6 of the Provision of Local State Administration] 12th May 1993 № 168/93. *Uryadovyy kur'yer* [Governmental Courier], 70 (15 travnya).
27. Dahl, R. (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs Control*. New Haven & London, Yale University Press, 229 p.
28. Hall, P. A. (1996) Political science and the four new institutionalism. *Political Studies*, (XLIV), 936–957.
29. North, D. C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5 (1), 97–112.